

Hans Boland

Vertalen en racisme

Slavist Hans Boland (1951) vertaalde werken van uiteenlopende Russische auteurs, onder meer proza van Dostojevski en Tolstoi en poëzie van Poesjkin en Achmatova. Hij schreef ook veel behartenswaardigs óver vertalen. In 2014 zag zijn eerste (autobiografische) roman De zachte held het licht en in datzelfde jaar weigerde hij de Poesjkin-medaille aan te nemen uit handen van Poetin. In 2015 verscheen een tweede, herziene druk van Mijn Russische ziel (eerste uitgave 2005), over zijn verblijf in Vologda en Sint-Petersburg in de jaren negentig. In 2015 ontving hij de Martinus Nijhoffprijs. In 2017 publiceerde hij een nieuwe vertaling van Tolstois Anna Karenina. In 2018 verscheen zijn novelle Vaderinstinct. VertaalVerhaal dankt Hans Boland voor deze bijdrage aan een debat waaraan we al eerder aandacht besteedden.

Vertalen en racisme

Kan een literair vertaler op grond van zijn werk beschuldigd worden van racisme? Nee, natuurlijk niet, zolang hij de brontekst maar trouw blijft en geen racistisch gekleurd vocabulaire hanteert waar de auteur zelf dat niet doet. Baldwin gebruikte ‘negro’ in een tijd dat het woord als stilistisch neutraal gold, terwijl de mensen die ermee werden aangeduid in de dagelijkse praktijk als ‘nigger’ werden gediscrimineerd. Wanneer de uitgever de zuivere vertaling van ‘negro’, te weten ‘neger’, taboeïseert wordt hij gedreven door de angst voor racist te worden uitgemaakt terwijl hij in werkelijkheid het racisme in stand houdt, door te doen alsof het ooit heeft bestaan maar in onze verlichte tijden is afgeschaft. Het is een mechanisme van alle tijden en alle culturen: het liquideren en vervangen van woorden waardoor de negatieve context ervan eveneens geliquideerd lijkt. De Russische politiek is een schaamteloos voorbeeld van dat soort gegoochel: je noemt God Marx en Jezus Lenin, het Evangelie gaat het Communistisch Manifest heten en lijfeigenen worden omgedoopt tot kolchozeboeren – of, zeventig jaar later, andersom – en de nieuwe heilstaat is binnen handbereik. Zwarte Piet wordt Schoorsteenpiet en blank is voortaan wit, waarna wij ons braaf op de borst kunnen kloppen voor een ruimdenkendheid en een menslievendheid waaraan het onze domme, wrede voorouders zo deerlijk heeft ontbroken. In werkelijkheid weten we allemaal dat Rusland nog altijd door barbaren wordt geregeerd en dat de BV Nederland nog altijd goud verdient met het belazeren van miljoenen onverzekerde inlanders in diverse regio’s van Moeder Aarde.

Ik stuitte in dit verband op een gecompliceerde casus. In het magistrale verhaal ‘Steppe’ – vertaald als ‘De steppe’, hoewel ‘de’ in het origineel nergens stáát! – van Tsjechov wordt de reis op een brik door de Oekraïense steppe aan het eind van de eerste dag onderbroken door een rustpauze bij een eenzame herberg. De uitbater is een Jood.

Het Russisch kent weliswaar het woord ‘jevréj’ (Hebreër), maar in de negentiende eeuw – en trouwens ook heden ten dage nog – was ‘jid’ (zijd) de gangbare aanduiding voor een Jood. Dat geldt niet voor Poesjkin en niet voor Tsjechov, maar voor het overgrote merendeel van hun collega’s wel. (Overigens kan ik me van Tolstoj geen Joden herinneren: als rasaristocraat vond hij ze vermoedelijk niet de moeite waard om een woord aan vuil te maken.)

Mozes, zoon van Mozes (Moiséj Moiséjevitsj), de Jood in Tsjechovs ‘Steppe’, is getrouwd. Tsjechov duidt Mozes’ echtgenote consequent aan met ‘de Jodin’ (‘jevréika’). De naam van een Indische of Kalmukse of Hollandse man of vrouw kan in een novelle waarin deze een bijrolletje heeft achterwege blijven: hij of zij kan consequent worden opgevoerd als ‘de Indiër/Indische’, ‘de Kalmuk/Kalmukse’, ‘de Hollander/Hollandse’ zonder dat er maar één lezer op zijn hoofd begint te krabben. Maar kan dat ook met ‘Jood’ of ‘Jodin’? Vóór Auschwitz, alla, maar erna zou menigeen toch een viezige smaak in de mond krijgen. Daar komt bij dat op de ene

pagina waarin Tsjechovs Joodse vrouw voorkomt zij maar liefst zeven keer als ‘de Jodin’ wordt benoemd; verder wordt er uitsluitend aan haar gerefereerd met voornaamwoorden (zij, haar), maar nooit met ‘de vrouw’ of ‘de echtgenote van Mozes’ of wat dies meer zij. Naar mijn gevoel hamert Tsjechov op de term ‘Jodin’ om zijn anti-antisemitisme voor het voetlicht te brengen. Dostojevski zou zes keer ‘zjidòvka’ (‘jidse’) hebben neergepend en misschien dan nog één keer ‘jevreika’ om aan te geven dat hij heus geen antisemiet was. Maar wanneer de Nederlandse vertaler zeven keer binnen één pagina ‘de Jodin’ gebruikt denkt de Nederlandse lezer algauw: ‘Getver wat was die Tsjechov een antisemiet’ – en een tragischer misinterpretatie is haast niet denkbaar. Het is een zoveelste bewijs dat het dogma ‘vertalen wat er stáát’ een gotspe is en dat de pretentie van ‘tekstgetrouw vertalen’ inhoudsloze dikdoenerij blijft zolang onder ‘tekst’ niet wordt verstaan: *context*. Want daardoor verandert een integere antiracist voor je het weet in een jiddenmepper...